

Key words: life-maintenance contract, securing the performing of the life maintenance contract, charging of the property by the life-maintenance contract, alienator, purchaser.

Х.З. Піцик

старший викладач кафедри
цивільного та господарського
права і процесу
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ СПАДКОЄМЦЯМИ ЗА ЗАКОНОМ, ЩО ВХОДЯТЬ У ПЕРШУ ЧЕРГУ

Право людини на гідний рівень життя є одним із основних та визначальних конституційних прав. Конституція України проголошує: «Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» (ст. 48) [1].

Виникнення права власності та розвиток шлюбно-сімейних відносин зумовили потребу відповіді на питання щодо долі майна, яке залишається після смерті людини. Безперечно, і в забезпеченні, і в підтримці достатнього рівня життя людини суттєву роль відіграє спадщина. Кожне нове покоління не починає життя з нуля, а продовжує започатковане, прагне до його примноження, вдосконалення.

Сучасне цивільне право – це яскравий приклад поступового переходу від домінування державної власності на засоби виробництва до утвердження засад приватності у праві власності. Дослідження правових питань спадкування зумовлена зростаючим значенням приватної власності громадян і порядку її спадкування, необхідністю розроблення правового механізму, який належним чином міг би захистити права та інтереси громадян України.

В юридичній літературі радянського періоду спадкування за законом досліджувалося такими фахівцями, як М.В. Гордон, В.К. Дроніков, В.І. Серебровський, Е.Б. Ейдінова. Певні доробки мають і сучасні цивілісти – Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова, Я.С. Фурса, Я.М. Шевченко та інші.

Інтерес науковців до питань спадкування природний, адже у процесі свого життя людина здебільшого накопичує певну кількість матеріальних благ і цінностей, якими вона бажає задовольнити не лише свої потреби, а й потреби своїх близьких. Спадкове право покликане захищати власність фізичних осіб, стимулює їх матеріальну заінтересованість у результатах праці, зміцнює відносини, оскільки закон відносить до спадкоємців осіб, пов'язаних із спадкодавцем кровним походженням, шлюбними відносинами, усиновленням. Нормами спадкового права передбачено захист прав неповнолітніх, а також непрацевдатних осіб. Отже, однією із цілей правових норм, які регулюють спадкування, являється матеріальне забезпечення спадкоємців [2, с. 88].

Можна повністю погодитись з науковими висновками Н.С. Коров'янської та Є.О. Рябокони, згідно з якими норми спадкового права покликані врегулювати перехід належних особі прав та обов'язків у випадку її смерті. Крім того, спадкове право, особливо у наш час, стало актуальним не лише для фізичних, а й для юридичних осіб, оскільки воно істотно впливає на формування та склад їх вищих органів, їх діяльність (перш за все це стосується питань спадкування акцій, паїв у статутному фонді) [3].

Аналізуючи розвиток спадкового права з часу діяльності видатного цивіліста Г. Ф. Шершеневича, не можна не помітити принципової зміни в концепції спадкування, пов'язаної із значним підвищенням його забезпечувальної ролі. Доки держава не може належним чином забезпечити осіб достатніми засобами до існування, особливе значення має матеріально-забезпечувальна функція спадкового права [4, с. 120].

Питання щодо того, якими критеріями має керуватися законодавець, визначаючи коло спадкоємців за законом, одне із найбільш спірних у цивілістичній літературі. Визначення кола осіб, які закликаються до спадкування за законом у випадках, коли спадкування за заповітом із

фактичних чи юридичних причин неможливе, є головним змістом норм при спадкуванні за законом.

Законодавець називає в числі спадкоємців за законом осіб, які за характером сімейно-побутових відносин були найближчими до покійного. Отже, основним завданням даної статті є характеристика проблем правового регулювання спадкування спадкоємцями за законом, що входять у першу чергу.

Незважаючи на те, що спадкодавець не склав заповіту, законодавець намагається передбачити, кому б цей громадянин міг залишити своє майно, і цілком обґрунтовано вважає, що це мають бути найближчі до померлого особи.

Цивільне законодавство передбачає такі підстави спадкування за законом: родинні відносини; відносини усиновлення (удочеріння); шлюб; сімейні відносини; перебування на утриманні.

Домінуючою ознакою, яка визначає спадкоємців за законом, є наявність родинних зв'язків осіб, які претендують на одержання спадщини, із померлим. Однак, законодавець повинен обмежити їх коло розумними міркуваннями [5, с. 14].

Варто зазначити, що окремі цивілісти висловлювалися про доцільність обмеження кола спадкоємців при спадкуванні за родинними ознаками. Так, М.Я. Пергамент зазначав про необхідність встановлення певної межі, за якою родичі вже не будуть братися до уваги, а спадщина переходитиме до держави, міста, громади, установи чи фонду, який має соціальну чи освітянську мету [6, с.6].

У свою чергу А.А. Бугаєвський стверджував, що розширення кола спадкоємців за законом може привести до того, що спадщину отримають особи, які навіть гадки не мали про існування спадкодавця [7, с.28].

За ЦК УРСР 1963 р. коло спадкоємців за законом обмежувалося родичами другого ступеня споріднення. В УРСР, як і в більшості республік колишнього СРСР, було передбачено дві черги спадкоємців. У чинному законодавстві України встановлено п'ять черг спадкоємців за законом.

Визначаючи коло спадкоємців за законом, варто зазначити, що спадкоємцями першої черги є: діти (у тому числі й усиновлені), подружжя, батьки (в тому числі усиновителі), а також діти, що народилися

після смерті спадкодавця.

Законодавець вживає термін «дитина» не в розумінні певного правового статусу фізичної особи, передбаченого ст. 6 СК України, в якій зазначено, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття, а як факт походження особи від певних батьків і наявність між ними споріднення першого ступеня. Адже, основний обов'язок щодо життєзабезпечення та виховання дитини, отримання нею фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку, покладений на батьків (осіб, які їх замінюють).

До спадкоємців за законом віднесено дітей спадкодавця, які були зачаті за його життя, але народилися після його смерті. Ці діти мають назву «постуми».

При спадкуванні за законом до спадкоємців першої черги поруч із дітьми та батьками померлого законодавець відносить і подружжя, яке пережило (ст. 1261 ЦК України). Я.В. Новохатська вважає, що в сімейному законодавстві закладена презумпція спільного майна, придбаного подружжям протягом шлюбу [8, с. 12]. Але подружжя визнається спадкоємцем за законом лише у тих випадках, коли воно перебувало у зареєстрованому шлюбі з померлою особою, причому правове значення тут відіграє саме факт перебування у зареєстрованому шлюбі, а не наявність фактичних шлюбних відносин. Кожний зареєстрований у встановленому законом порядку шлюб вважається таким, що укладений законно та є дійсним [9, с. 88].

Як зазначає І.В. Жилінкова, шлюб – це багатогранне соціальне явище, яке має різноманітні аспекти свого прояву і може розглядатися з різних точок зору. Не буде перебільшенням, якщо сказати, що осмислення природи та визначення основних ознак шлюбу здійснювалося протягом століть. За цей час склалися різні теорії шлюбу. Зокрема, шлюб розглядався як вільний союз чоловіка та жінки, священне таїнство, цивільний договір, спеціальний статус особи тощо. У найбільш узагальнюючому розумінні шлюб – це родинний союз співжиття чоловіка й жінки за взаємною згодою. Однак, у юридичному сенсі таке визначення є неприйнятним. Справа в тому, шлюб викликає цілу низку правових наслідків, що мають важливе значення як для самих учасників шлюбних

відносин, так і для інших осіб та суспільства в цілому [10, с.107].

Сьогодні в нашій державі набуло поширення фактичне шлюбне співжиття. Якщо звернутися до історії, то такий вид відносин між чоловіком і жінкою був властивий людям завжди, але в різні епохи він був то у так званому розквіті, то в занепаді. Фактичні шлюбні відносини серед молоді, як правило, передують шлюбу і, природно, вимагають свого врегулювання. Тому, на нашу думку, було б доцільно врегулювати фактичні шлюбні відносини, іменовані конкубінатом, за допомогою конкубінатного договору, оскільки конкубінат сам собою, з огляду як на цивільне право, так і сімейне право, є угодою, а будь-яка угода повинна бути обов'язково врегульована законом або договором.

Конкубінатний договір – це угода осіб, які вступають у фактичні шлюбні відносини, іменовані конкубінатом, що визначає їх майнові права та обов'язки в момент існування такого союзу і (або) у разі його розірвання, аліментні права й обов'язки фактичного чоловіка і дружини по відношенню один до одного, а також дітей, народжених від такого союзу, особисті немайнові та майнові відносини батьків і дітей між собою.

До об'єктивних чинників, за яких особи не укладають шлюб, можна віднести: фінансову неспроможність осіб до утримання сім'ї; недостатню цивільну зрілість осіб віком від 17 до 25 років; неможливість, за наявності певних обставин, у тому числі за станом здоров'я, відтворення роду; різні соціальні протиріччя тощо.

Слід звернути увагу на певні колізії, що виникли між окремими положеннями Цивільного та Сімейного кодексів України, які визначають правове положення осіб, що перебувають у фактичних шлюбних стосунках. Ці розбіжності та суперечності зумовлені, передусім, тривалою дискусією щодо правового значення факту реєстрації шлюбу і фактичних шлюбних відносин, що виникають і без його реєстрації.

Сімейний кодекс України практично урівняв правове становище осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, із зареєстрованим подружжям. За загальним правилом, майно, набуте за час спільного проживання однією сім'єю жінкою та чоловіком, які не перебувають у шлюбі між собою або у будь-якому іншому шлюбі, нале-

жить їм на праві спільної сумісної власності (ст. 74 СК України). У ст. 91 СК України надано право на утримання чоловіку та жінці, які не перебувають у шлюбі між собою, у випадках, коли вони стали непрацездатними під час такого фактичного шлюбу. На жаль, ознаки фактичних шлюбних відносин не закріплені, що ускладнює застосування ст. 74 СК [11, с.52].

Отже, незважаючи на те, що СК України, за прикладом західних правових систем, практично урівняв у правах подружжя та осіб, що проживають однією сім'єю без шлюбу, останні нерідко зазнають майнових утисків в правовому сенсі.

Найбільш яскравим прикладом таких нерівних умов є порядок спадкування. В науковій літературі вже була висловлена оптимістична думка, що фактична дружина (чоловік) за умови тривалого проживання однією сім'єю із спадкодавцем, може претендувати на спадщину у першій черзі за законом. Проте така позиція не збігається із офіційним тлумаченням норм Цивільного кодексу. Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р., проживання однією сім'єю жінки і чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення в них права на спадкування за законом у першу чергу на підставі статті 1261 ЦК. Такі особи є спадкоємцями четвертої черги спадкування за законом [12, с. 153]

У зв'язку з вищенаведеним, ми пропонуємо віднести фактичне подружжя до спадкоємців першої черги з умови закріплення таких стосунків між чоловіком і жінкою шляхом укладення конкубінатного договору.

Відповідно до ст. 119 СК України за заявою подружжя або позовом одного з них суд може встановити так званий «режим окремого проживання», правовими наслідками якого є призупинення дії двох презумпцій: презумпції спільної сумісної власності на майно, набуте за час шлюбу, та презумпції батьківства.

Спадкові права подружжя припиняються з моменту оформлення в належному порядку розірвання шлюбу. Момент припинення шлюбу залежить від того, в якому порядку його розривають. У разі розірвання шлюбу державним органом реєстрації актів цивільного стану шлюб

припиняється у день реєстрації розірвання шлюбу, у разі розірвання шлюбу судом - у день набрання чинності рішення суду про розірвання шлюбу (ст. 114 СК України).

У разі, коли подружжя закликається до спадщини поряд з іншими спадкоємцями першої черги, необхідно спочатку з'ясувати розмір його частки в майні, яке було спільно нажите у шлюбі. Потім виділяється частка майна, що належала померлому подружжю. Майно ділиться між спадкоємцями першої черги, до якої належить і подружжя, яке пережило.

При визнанні шлюбу в судовому порядку недійсним, особа, яка перебувала у шлюбі з померлим, права на спадщину не набуває.

Шлюб, визнаний у судовому порядку недійсним, незалежно від часу визнання (до смерті спадкодавця чи після) не породжує правових наслідків і не дає особам, які його зареєстрували, право на спадкування як подружжю.

Однак, якщо на час вирішення позову про визнання шлюбу недійсним відпали обставини, які відповідно до закону були перешкодою для його укладення (особа досягла шлюбного віку або була поновлена у дієздатності; померла особа, за наявності шлюбу з якою укладався новий шлюб, тощо), суд відмовляє в позові й одночасно визнає, що шлюб є дійсним починаючи з дня, коли відпала така перешкода [13, с. 302].

В юридичній літературі подружжя, яке не знало і не могло знати про перешкоди, які існують до укладання шлюбу, називають добросовісним подружжям [14, с. 126].

Не має підстав позбавляти добросовісне подружжя права на спадщину в тому разі, якщо шлюб визнається недійсним після смерті одного з подружжя. Смерть подружжя є важкою моральною травмою, а при визнанні шлюбу недійсним добросовісне подружжя ще й змушене брати участь у судовому процесі й доводити свою участь у придбанні майна. У деяких випадках інтереси добросовісного подружжя за чинним законодавством взагалі неможливо захистити.

Отже, Цивільний кодекс України при визначенні підстав спадкування надав пріоритет спадкуванню за заповітом, однак нотаріальна практика свідчить, що найбільш поширеним видом спадкування в Україні залишається спадкування за законом. Обставини,

які сприяють домінуванню спадкування за законом, різні. Це недостатня правова культура більшості населення, іноді передчасна смерть спадкодавця та обставини психологічного характеру, адже складання заповіту пересічна людина розглядає як передумову смерті. Отже, громадяни України залишають правове регулювання проблем однієї з найважливіших сфер свого життя – сфери майнових відносин – на розгляд держави. При спадкуванні за законом функції заповідача бере на себе законодавець, який реалізує гіпотетичну волю спадкодавця щодо переходу його прав та обов'язків до певного кола спадкоємців.

Положення про черговість спадкування спадкоємцями за законом базується на презумпції, що в разі висловлення своєї волі спадкодавець залишив би спадкове майно найближчим особам, які за законом визначені в певні черги залежно від близькості родинних зв'язків за походженням, шлюбних відносин, усиновлення, надання утримання спадкодавцю та перебування на утриманні спадкодавця. Законодавець будує абстрактну модель черговості без урахування особливостей конкретної сім'ї, що в певних випадках може суперечити істинній волі померлого. Тому не виключено, що спадкоємцями померлого можуть бути особи, з якими спадкодавець, незважаючи на близькі родинні зв'язки, міг перебувати в неприязних стосунках. Основні проблеми спадкування за законом спадкоємцями першої черги пов'язані із неможливістю спадкування у першій черзі фактичного подружжя, що не зовсім відповідає сучасному стану розвитку суспільства, а тому вимагають їх подальшого вивчення та вдосконалення чинного законодавства.

Література

1. Конституція України. – К.: «Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 144 с.
2. Малеин Н.С. Права нетрудоспособных иждивенцев / Н.С. Малеин. – М., 1963. – 96 с.
3. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. / [О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Кн. 2. – 640 с.
4. Васильченко В. Спадкування права на обов'язкову частку за новим цивільним законодавством: доктринальні проблеми / В. Васильченко // Право України. – 2003. – № 10. – С. 120 - 123.
5. Крылова З. Наследники по закону / З. Крылова // Сов. Юстиция. – 1965. – № 23. – С. 14 - 15.

6. Пергамент М. Я. «Пределы наследования» в гражданском праве / М.Я. Пергамент. – С.-Петербург: Сенатская Типография, 1906. – 22 с.
7. Бугаевский А. А. Советское наследственное право / А. А. Бугаевский. – Одесса, 1926. – 122 с.
8. Новохатська Я. В. Правове регулювання майнових відносин подружжя (порівняльно-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Я. В. Новохатська. – Х., 2006. – 20 с.
9. Дякович М. М. Сімейне право України: навч. посіб. – 2-ге вид., випр. та доп. / М. М. Дякович. – К.: Алерта; Центр учбової літератури, 2012. – 552 с.
10. Жилінкова І. Сучасні підходи до визначення правової природи шлюбу / І. Жилінкова // Вісник академії правових наук. – 2007. – № 3. – С. 107 - 116.
11. Сімейне право України: навчальний посібник / за ред. Є. О. Харитонова. – К.: Істина, 2008. – 200 с.
12. Апопій І. В. Сімейне право України: навчальний посібник. – 2-вид. доп. і перероб. / І. В. Апопій. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 360 с.
13. Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім'ю України: постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 1998 р. № 16 // Сімейне законодавство України: зб. нормат.-прав. актів. – К.: Істина, 2007. – С. 298 – 309.
14. Антокольская А. М. Семейное право: учебник / А. М. Антокольская. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2002. – 336 с.

Анотація

Пицик Х.З. Сучасні проблеми правового регулювання спадкування спадкоємцями за законом, що входять у першу чергу. – Стаття.

В статті аналізується коло спадкоємців за законом, а саме спадкоємці за законом першої черги. Розкриваються сучасні проблеми правового регулювання спадкування спадкоємцями за законом, що входять у першу чергу. Пропонується віднести до спадкоємців першої черги і фактичне подружжя за умови укладення між такими особами конкубінатного договору.

Ключові слова: спадкування, спадкоємець, перша черга спадкоємців за законом, сімейні відносини, фактичне подружжя.

Аннотация

Пицик Х.З. Современные проблемы правового регулирования наследования наследниками по закону, входящих в первую очередь. – Статья.

В статье анализируется круг наследников по закону, а именно наследники по закону первой очереди. Раскрываются современные проблемы правового регулирования наследования наследниками по закону, входящих в первую очередь. Предлагается отнести к наследникам первой очереди и фактических супругов при условии заключения между такими лицами конкубинатного договора.

Ключевые слова: наследование, наследник, первая очередь наследников по

закону, семейные отношения, фактические супруги.

Summary

Pitsyk H. Z. Actual problems of legal regulation of inheritance by heirs at law of the first priority. – Article.

The article analyzes the range of heirs at law, namely the heirs at law of the first priority. Actual problems of legal regulation of inheritance by heirs at law of the first priority are enlightened. The author offers to include cohabitants to the list of heirs of the first priority on the stipulation that a concubinage contract between them is concluded.

Key words: inheritance, heir, the first priority of heirs at law, family relationships, cohabitants.

І.А.Яніцька

асистент кафедри

цивільного процесу

Національного університету

«Одеська юридична академія»

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ ТА ОBOB'ЯЗКІВ ОПІКУНІВ (ПІКЛУВАЛЬНИКІВ)

Турбота про дітей, які ще не досягли повноліття, є природним обов'язком їх батьків. Коли ж діти з яких-небудь причин залишаються без батьківського піклування, суспільство вживає спеціальних заходів, спрямованих на створення цим дітям належних умов виховання. Одним з таких заходів є передача дітей під опіку та піклування [1, с.305].

Опіка (піклування) встановлюється для виховання неповнолітніх дітей, які в силу тих чи інших причин залишилися без піклування батьків, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів дітей. Опіка встановлюється над дітьми, які не досягли 14 річного віку, а піклування над неповнолітніми, віком від 14 до 18 років. Органами опіки та піклування є місцеві органи самоврядування. Саме вони займаються вирішенням питань забезпечення інтересів дітей, які залишилися без